

**EMBLÉMÁK, ALLEGÓRIÁK, TÖRTÉNELMI
JELENETEK**

**A PANNONHALMI BENCÉS FŐAPÁTSÁG BAROKK
REFEKTÓRIUMÁNAK FESTÉSZETI ÉS
IKONOGRÁFIAI ELEMZÉSE**

BAKONYI TÍMEA GYÖRGYI

MAGYAR KÉPZŐMŰVÉSZETI EGYETEM

FESTŐRESTAURÁTOR SZAK, III. ÉVFOLYAM

**TÉMAVEZETŐ: FEHÉR ILDIKÓ PH.D., EGYETEMI
ADJUNKTUS**

2012 FEBRUÁR

Dolgozatomban a nagyközönség által jobbra alig ismert témát szeretnék bemutatni: a Pannonhalmi Bencés Főapátság barokk szellemében kialakított ebédlőtermét.

Pannonhalma is, mint az összes középkori alapítású kolostor együttes, stílusok terén szabálytalan képet mutat, ezért az elemzést az apátság történetének és átépítéseinek rövid összefoglalójával kezdem. Külön kitérek a 18. századi barokk átalakításokra, ezek kezdeményezőire és az e feladatokat kivitelező művészek személyére és jelentőségére. Foglalkozom a megrendelő személyiségével, életrajzi és életszemléleti vonatkozásaival, melyek meghatározták azt a légkört, melyben az alkotás született. Képzőművészeti kvalitását tekintve a refektóriumot nem tarthatjuk az európai barokk csúcspontjának, ikonográfiai programja azonban annál különlegesebb, összetettebb, még a mai néző is érdeklődéssel szemlélheti.

Éppen ezért képekkel illusztrálva, festészeti és ikonográfiai szempontok szerint sorra bemutatom a terem egyes ábrázolásait, kiegészítve az ezekhez kapcsolódó bibliai idézetekkel, kultúrtörténeti és rendtörténeti ismeretekkel és osztrák analógiákkal. Az így bemutatott és értelmezett falfestmények alapján már egyértelmű a díszítés programja.

Manapság a pannonhalmi refektóriumot turisták sajnos nem látogathatják, mert máig használják az ott élő szerzetesek, mégpedig az eredeti funkciónak megfelelően. Épp ez a tény adja az ebédlő büverejét, azt az élményt, hogy a fennmaradt képek előhoznak nekünk egy szeletet a múltból, miközben a helyiséget már a 21. század embere használja. Eddig a köztudatban a bazilika, a kerengő és Porta Speciosa volt az apátság szimbóluma, jó lenne, ha nemsokára az ebédlő is közéjük tartozna.

Emblémák, allegóriák, történelmi jelenetek

A Pannonhalmi Bencés Főapátság barokk refektóriumának festészeti és ikonográfiai elemzése

A pannonhalmi bencés apátság ebédlő terme mai állapotát alapvetően a 18. században nyerte el, azonban az apátságon belüli elhelyezkedése, az ikonográfia és a belső díszítéseken előforduló tartalmi vonatkozások miatt szeretnénk röviden utalni a korábbi, kora-középkori építéstörténetre és a bencés rend alapvető jellegzetességeire.

A több, mint ezer éves Pannonhalmi Apátság nemcsak a bencés rend első magyarországi székhelye, hanem a nyugati szerzetesség és az általuk képviselt hagyományok jelképe. Géza fejedelem örömmel fogadta a hazánkba érkező szerzeteseket, hiszen segítségére voltak, hogy országát megnyerje a katolikus hitnek. Éppen ezért 996 környékén le is telepítette őket Pannonhalma szent hegyére, a Mons Sacer Pannonae-re¹, arra a helyre, ahol a monda szerint Árpád vezér a honfoglaló harcok után megpihent. Az Asztrik apát által építtetett templomot Szent Mártonnak szentelték, 1002-ben már Szent István jelenlétében

1. A Pannonhalmi Bencés Főapátság

avatták fel. A király adománylevelében² olyan kiváltságokkal ruházta fel a monostort, melyekkel a bencés rend anyakolostora, Monte Cassino rendelkezett.

Pannonhalma fénykorát a középkor első felében élte, I. László király országgyűlést is tartott ezen a helyen, Könyves Kálmán pedig 1096-ban itt fogadta a Szentföldre készülő Boullion Gottfriedot, az első jeruzsálemi királyt és kereszteseit. 1224-ben II. András már egy új, a tűzvész után újjáépített, francia és olasz hatású későromán templomot szentelt fel. Az 1241-42-es tatár betörést az akkori főapátnak köszönhetően, a monostor sikeresen átvészelte.

¹ Magyar nevét Kazinczy Ferencnek és a nyelvújításnak köszönheti.

Csóka Gáspár: Pannonhalma, Képes kalauz a bencés Főapátság történetéhez és nevezetességeihez, Pannonhalma, 2000

² A ránk maradt dokumentum II. András korából származó másolat és kiegészítés.

Az Árpád-házi uralkodók kihalása azonban érzékenyen érintette a szerzeteseket. A zavaros, trónviszályokkal teli helyzetben az addigi fejlődés, az építkezések megtorpantak egészen Mátyás uralkodásáig. Ekkor már gótikus stílusban építették át a monostor kerengőjét, a reneszánsz kapuzatok későbbiek, 1520 körül készültek. A török hódítás megbolygatta Pannonhalma életét is, az apátság végvárrá alakult. Az erősen megrongálódott épületeket csak a 18. században, Karner Egyed és Sajghó Benedek főapátsága idején hozhatták rendbe.

Az apátság és a refektórium 18. századi építéstörténete

Pannonhalma is, mint az összes középkori alapítású kolostor együttes, szabálytalan képet mutat³, stílusok terén is. A történelem viharai, a török hódoltság, tűzvész és földrengés okozta károk miatt sürgetővé vált az épület mielőbbi helyrehozatala, azonban Karner Egyed (1699-1708) fellépéséig az állandó pénzühiány miatt erre nem kerülhetett sor. A főapát elsőként törekedett a régi dicsőség helyreállítására, fallal vette körül az épületegyüttest, és a várfal négy sarkára tornyokat építtetett.

A Rákóczi szabadságharc azonban egy időre gátat vetett a munkálatoknak. Karner egyik utódja, Benedek (1722-1768) már nem védelmi, hanem reprezentatív fejlődést hozott az apátságnak. Sajghó különösen hosszú ideig, több, mint negyven évig állt rendtársai élén, akik azzal a feltétellel választottak meg, hogy folytatja a felújítási munkálatokat. A 18. századi barokk átépítéseknek köszönhetően az apátság egészen más arcot nyert, mint azelőtt, ám a középkori hagyományokból még megtartotta szabályos alaprajzát, szimmetriáját és áttekinthetőségét. Ekkor épült ki az új északi és keleti szárny, ezen kívül kibővítették a déli kerengőt is. A barokk épületrészek legpompásabb darabja a szerzetesi ebédlő, amely a magyarországi korabeli refektóriumok közt a legdíszesebb, tematikailag leginkább kidolgozott és a legigényesebben kivitelezett. Köszönhető ez a megrendelőnek, Sajghó apátnak, aki szinte szuverén barokk főúrként⁴ irányította „birodalmát”, megkövetelve ezzel a legkiválóbb minőséget. Különösen díszessé kívánta alakítani az étkezőt, hiszen Szent Benedek a Regulájában kiemelt szerepet tulajdonít a közös étkezéseknek és az asztalközösségnek.

Az apátság két korábbi ebédlője még a középkorban épült. Az első, valószínűleg fából készült terem helyét már nem is ismerjük. A másodikat Hunyadi Mátyás uralkodása alatt alakították ki, 1700 körül, Karner Egyed idején falképekkel díszítették ezt a termet. A festmények Szent Benedek életéből vett jeleneteket, és a négy egyházi erényt ábrázolták. Ennek emlékére ma egy 1734-ben felállított márványtábla őrzi.

³ Kelényi György: A monostor épületei és építési tervei a 18. században, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

⁴ Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

Az alkotók

Az újkori építési munkálatokkal a tiroli származású karmelita testvér, **Wittwer Mártont**, szerzetesi nevén Atanáztt bízták meg, aki korábban a győri karmelita templom építésénél bizonyította tehetségét. Az ebédlő homlokzata, amely mai állapotában már csak rekonstrukció, hasonlít a győri épületre⁵, ám itt háromakszisos, rizalitos, pilaszterekkel és három, nagy ablakkal ellátott homlokzatot tervezett az építész. A háromszöges tympanont szobrokkal díszítette. A kétszintes ebédlő készítésének munkálatai 1734-ig tartottak Sajghó 1725-ig vezetett naplójának hála, a munka korai szakasza dokumentált (Wittwer csak 1726-tól dolgozott az épületen). Sok apró részletre derülhet fény, ha átnézzük ezeket a feljegyzéseket, kiderül például, hogy az alapanyagokat német és osztrák területekről szerezték be. A házgondnok 1728-as feljegyzéseiből pedig megtudhatjuk, hogy az egyes művészek vagy mesterek alkalmazása mekkora költséggel járt: „Adtam Nagyságod parancsolatjából Antal nevű képirónak főstékekre 33 forintot.”⁶

Sajghó apát nem rendelkezett különösebb képzőművészeti ismeretekkel, így abban a kérdésben, hogy kit bizzon meg az ebédlő festészeti díszítésével, egyházi összeköttetéseire hagyatkozott: Bécsben, Esterházy Imre érsek közbenjárásával ismerte meg a svájci **Davide Antonio Fossatit**. Az apát Pozsonyban megtekintette a festő egyik látványos falképét, ami annyira lenyűgözte, hogy nem volt többé kérdéses, kinek adja a megbízást.

Fossati nem szülőföldjén, hanem a Habsburg birodalomban szerzett hírnevet magának.⁷ Davide Antonio Fossati 1708-ban, Morcoteban, a Luganói-tó mellett látta meg a napvilágot. Velencében kezdte pályafutását, ahol nagybátyja, a gazdag kereskedő költségén festészetet tanult. 1720-tól a velencei Vincenzo Mariotti, majd a bécsi Daniel Gran tanítványa volt, akinek a szárnyai alatt a velencei Villa Cornaro és a Biblioteca Imperiale freskódekorációján dolgozott. 1723-ban Bécsbe hívták dolgozni, kezdetben még tanítványként. Ebben az időszakban részt vett a Schwarzenberg palota dísztermének kifestésében, majd a Hofbibliothek díszítésében.

2. D. A. Fossati: A vihar, 1743 körül, rézkarc

⁵ Bánhegyi Miksa, Hapák József: A közösség asztala, A Pannonhalmi Apátság barokk ebédlője, Budapest, 1993

⁶ Idézet a házgondnok naplójából, Bánhegyi Miksa, Hapák József: A közösség asztala, A Pannonhalmi Apátság barokk ebédlője, Budapest, 1993

⁷ Életről részletesen beszámol Johann Caspar Füssli, svájci festő és művészeti író, többkötetes művészeti lexikon szerzője, aki személyes kapcsolatban állt honfitársával. Elismert művészcsaládból származott, amely a 18-19 század folyamán számos építész, festő, grafikust, díszlet- és jelmeztervezőt adott Európának. Többen közülük Venetóban, Lombardiában, Bécsben, Szentpéterváron és Konstantinápolyban is tevékenykedtek.

Később Pozsonyban, az akkori Magyarország fontos központjában kapott megbízást az érseki palotában egy nagyméretű freskó elkészítésére. 1729-ben kérte fel őt Sajghó Benedek apát a pannonhalmi ebédlő kifestésére. 1730-ban Fossati már ismét Itáliában dolgozott, Lunardo Pesaronak, akinek a villáját egy impozáns Apolló és Marsyas-jelenettel díszítette. 1732-ben Bolognában tett tanulmányutat, majd Luganóban elkészítette a Szent Margit apácakolostor mennyezetfreskóit. Ez év végén meghalt nagybátyja, a temetés és az örökösödési viták egy időre elvonták Fossati figyelmét a művészetéről.⁸ Fossati a negyvenes években már főleg metszetekkel foglalkozott, 1743-ban közölt is egy sorozatot, Marco Ricci műveiről, 24 velencei vedutafestményről. Később Velencében, mint műkereskedő és művészeti szakértő tevékenykedett, egészen 1795-ös haláláig.

Az étkező falfestészeti programja és ikonográfiája

Festészetileg a refektóriumot nem tarthatjuk az európai barokk csúcspontjának, ikonográfiai programja azonban annál különlegesebb, még a mai néző is érdeklődéssel szemléli.

A terem 1734. június 12-re, pünkösöd szombatjára készült el teljesen, a főapát ekkor szentelte fel. Az ünnepélyes első étkezésre másnap, pünkösdkor kerülhetett sor. A korabeli berendezési tárgyak ugyan elvesztek, de az illuzionista belső tér eredeti szépségében tárul a néző elé. A terem hosszanti oldalán, középen léphetünk be az ebédlőbe, a bejárattal szemben három nagy méretű ablak látható, az oldalsó, kiugró épületrészen szintén egy-egy ablak világítja meg a helyiséget. A fiókos dongaboltozat látszatkupolával és négy festett ablakkal „bővíti” a teret. Az 1989-91-es restaurálás során kiderült, hogy legkorábban a mennyezet kifestése történt, aztán az oldalfalak stukkódíszítése következett, legvégül az oldalfalak festményeivel foglalkoztak.

Az ebédlő fala ikonográfiailag két részre tagolható, az alsó sáv bibliai jelenetei és emblémái fejezik ki azt, amit a vezető a gyakorlatban is meg akart valósítani, vagyis feltétlen engedelmességre, fegyelemre, szorgalomra és állhatatosságra szólítja fel a bencéseket. A felső rész falképei pedig a bencések magyarországi és egyetemes történetét mutatják be.⁹

Az apát szerepe a program kialakításában

A szakirodalom Sajghó főapátot tartja a program kidolgozójának.¹⁰ Ahhoz, hogy az emblémák és az allegóriák mögött megértsük a megrendelő monda-

⁸ 1738-ban feleségül vette Giacomina Rezzit, akitől 1759-ben megszületett fia, Giuseppe Luigi, aki az irodalmat és a művészettörténetet választotta hivatásául.

⁹ Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

¹⁰ Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

Bánhegyi Miksa, Hapák József: A közösség asztala, A Pannonhalmi Apátság barokk ebédlője, Budapest, 1993

Hapák József, Sólmos Szilveszter: Pannonhalma, A hegyen épült város, Pannonhalmi Főapátság, 2000

nivalóját, ismernünk kell az életszemléletét is. A szerzetesek vezetője igen ellentmondásos személyiség és különleges volt. Egykori kuruc katonaként került az apáti székbe, ezért meggyőződése volt, hogy a szerzetesi életet csak katonás fegyellemmel, kemény munkával lehet irányítani. Kitartó munkájával Sajghó számtalan eredményt ért el, jogilag megerősítette az apátság helyzetét, jó néhány korábban elvesztett birtokot szerzett vissza a monostornak, és végigvitte az építkezési munkálatokat. Ebben az időben rendezték be az apát magánlakosztályát, a prelatúrát is, két ornamentális díszítésű termet, amelyben már a rokokó elemei is megjelennek. Ezeket a reprezentatív helyiségeket magas rangú egyházi és világi méltóságok fogadására is használták és használják ma is.

Sajghó vasfegyellemmel akarta rendjét és az egyházat felvirágoztatni, amit rendtársai nehezen viseltek, panaszaik és az ebből alakuló botrány híre egészen Mária Terézia császárnőig eljutott.

Miután kaptunk némi háttérismeretet, már megérthetjük, mit óhajtott kifejezni az apát a falképeken, emblémákon keresztül. A hat nagyméretű bibliai jelenet, tíz szerzetes, pártfogó és Szent Benedek arcképe és a tizennégy festett embléma együttesen nézve összetett gondolati rendszerré válik, melynek lényege, hogy a szigorú rend és a szerzetesi fegyelem által hasonló rangot vívhat ki a monostor a 18. század társadalmában, mint a középkorban.¹¹ Az utóbbit az apátság aranykorára való utalások, és a középkori hagyományokban gyökerező ikonográfiai ábrázolás¹² teszi egyértelművé. A festmények így két gondolatkörhöz köthetők: egyik részük a gyakorlatban is megvalósuló szigorú fegyelem kifejezői¹³, a falképek más része pedig a bencés rend magyarországi történetét mutatják be¹⁴.

3. Schaller István: Sajghó Benedek, 1768

A következőkben tekintsük át az egyes ábrázolásokat, jelentésüket és összefüggéseiket.

¹¹ Az ikonográfiai értelmezés Galavics Géza szerint.

¹² Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

¹³ Például az emblémák egy része.

¹⁴ Bencés szentek és a rend világi pártfogóinak ábrázolásai.

Szent Benedek és a bencések regulája

Az ebédlőbe díszes, kőből faragott, a barokk iparművészet remekéként emlegetett¹⁵ kapun léphetünk be. A bejárat felett, mint minden bencés kolostorban, itt is Szent Benedek medalionba foglalt arcképe látható (4. kép). A Regulájában meg is határozta, milyen formát és tartalmat kell követniük a szerzeteseknek az étkező berendezésekor. Ezen a pannonhalmi ábrázoláson a szent kezében feliratos papírt tart: ASCULTA O FILI! PRAECEPTA MAGISTRI (Hallgasd meg, ó, fiam a mester parancsait.)¹⁶ Feje felett fénykoszorú látható, frontálisan ábrázolták, ez az oszlopszerű megjelenítés utalhat az állandóságra, stabilitásra, mely a szilárd hitet jellemzi.

Szent Benedeket tartjuk a nyugati szerzetesség atyjának, aki az addigi laza és szervezetlen közösségekből jól működő, szabályozott és gyakorlatias rendet szervezett. Ezt hívják Ordo Sancti Benedicti-nek (O.S.B.) vagyis Szent Benedek Rendjének. A szent Nursiában, 480 körül született. Jómódú családja Rómába küldte tanulni a tehetséges ifjút, Benedek azonban nem fejezte be tanulmányait, helyette három évre egy Subiaco melletti barlangba vonult, hogy ott a világtól elvonultan élhessen.

Remetességét a Vicovaro-i szerzetesközösség kérésére befejezte, mivel azok vezetőjükké kívánták választani. Benedek szigorú rendszabályok mellett képzelte el a szerzetesek életét, amit rendtársai nem óhajtottak követni, ezért megkísérelték megmérgezni a vezetőjüket. Sikertelen próbálkozásuk után Benedek visszatért Subiaco-ba, ahol a helyes útmutatás reményében számtalan híve kereste fel. Számukra tizenkét kolostort alapított, melyeket irányítása alatt hamarosan fel is virágoztatott. Irigyei elől azonban Cassinoba távozott, ahol megalapította minden későbbi bencés kolostor mintaképét, „a rend bölcsőjét”.

A kolostort 529-ben, Cassino nevű település feletti hegyen, Monte Cassinon építették a szerzetesek saját erejükből, Szent Benedek elképzelései szerint. Az ókorban e helyen állt Apolló temploma. A táj adottságaihoz igazodó kolostor épületegyüttese templomot, káptalantermet, hálótermeket, refektóriumot, konyhát, szerzetesi- és novíciuscéllákat és gyengélkedőt foglalt magába. Szent Benedek igénye az volt, hogy teljesen elzárják magukat a külvilágtól, tehát még a műhelyek és a raktárak is a falakon belül helyezkedtek el, hogy a szerzeteseknek éppen csak a mezőgazdasági munkák idejére kelljen elhagyniuk a védelmet jelentő épületet. A kolostori élet mindennapjait aprólékosan, minden tevékenységre kiterjedően szabályozta a Regula, melyet Benedek élete vége felé

4. Szent Benedek ábrázolása a bejárat felett (saját fénykép)

¹⁵ Récsey Viktor: A pannonhalmi ebédlő-terem régi falfestményei és stukkói, In: Lyka Károly (Szerk.): Művészet, Második évfolyam, 1903, Negyedik szám, 241-251. oldal

¹⁶ A fordítások szövege mind Galavics Géza tanulmányából vett idézet:

Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996, 74-90 oldal

fogalmazott meg. Ez az írás aztán évszázadokra, egészen a mai napig meghatározza a bencés kolostorok működését.

A Regula meghatározta a közösség hierarchiáját: a választott apát, mint Krisztus földi helyettese áll a közösség élén, akinek a feladata, hogy példamutatásával tanítsa rendtársait, de ha kell, büntetéssel terelje őket a helyes útra. A szabályzat a napirendet is pontosan meghatározza: az élet az *Opus Dei*, a mindennapi közös imádságok köré szerveződött. A hét imádság a következő volt: Laudes, Prima, Tercia, Sexta, Nona, Vespera és Completorium. Benedek fontos irányelve az *Ora et labora!*, vagyis az Imádkozzál és dolgozzál jelmondat volt, amit a gyakorlatban is meg kívánt valósítani. A szerzeteseket állandóan ellátta valamilyen tevékenységgel, például mezőgazdasági vagy kézműves munkával, másolással, amivel az értékes könyvtárakat és levéltárakat gyarapították. Orvoslással is foglalkoztak, zarándokok tömege lepte el Monte Cassinot a csodás gyógyulás reményében.

Szent Skolasztika, bátyja, Benedek példáját követve apácakolostort alapított, melynek ő lett az első apátnője. A nővérek életét természetesen szintén a Regula határozta meg.

Monte Cassino kolostorának meglehetősen hanyattatott sor jutott. 577-ben a longobárdok lerombolták, csak mintegy másfél évszázad után, 720 körül építették újjá. 1046-ig állt az épület ilyen állapotban, akkor ugyanis a Dél-Itáliából jött normann hódítók megint feldúlták a kolostort. Desiderus apát (1058-1087) nevéhez kötődik az újjáépítése. Később számos átalakításon esett át Monte Cassino, a reneszánsz és a barokk stílus művészei is itt hagyták kézjegyüket. Azonban a második világháborút nem sikerült túlélnie, 1944-45 során szinte teljesen megsemmisült. Hosszú idő telt el, amíg az olasz állam segítségével ismét újjáépítették Szent Benedek kolostorát.

A bencések étkezési előírásai, és az előírást megszegők büntetései

A dolgozat szempontjából érdemes bővebben kitérnünk az étkezésre vonatkozó előírásokra. Benedek két közös étkezést írt elő a refektóriumban, egyet délben, a másikat este. Természetesen a böjti időszakban naponta csak egyszer, délután ehetek a szerzetesek. A legfontosabb böjti időszakuk hamvazószerdától húsvétig tartott, ezen kívül minden szerdán és pénteken is önmérsékletet kellett tanúsítaniuk a barátoknak, kivételt képeztek persze azok a napok, amikor fáradtságos testi munkával töltöttek el. Étkezésekkor mindig kaptak főtt ételt, és harmadik fogásként zöldséget vagy gyümölcsöt. Naponta körülbelül 1 kilogramm kenyeret ehetek, és ihattak még körülbelül 3 deciliter bort is. Húst azonban csak a betegek kaphattak. Étkezés alatt tilos volt a beszéd, mindenkinek a szent szövegekből való felolvasást kellett hallgatnia. Ezen felül a szerzetesek naponta két órát kötelesek voltak olvasással eltölteni, nagyböjtkor és vasárnap még ennél többet is. Böjti időben minden szerzetes kapott egy könyvet a könyvtárból, amit az elejétől a végéig el kellett olvasnia. Természetesen a gyermekeknek és az időseknek nem kellett ilyen szigorúan betartaniuk ezeket az előírásokat.

A hibákért és a kihágásokért azonban büntetés járt. A legenyhébb az asztalközösségből való kizárást jelentette. Komolyabb ballépéseket már az imateremből és a zsolozsmázásból való kizárással „jutalmaztak”, súlyosabb

esetekben pedig már testi fenyítés is járt. Ha mindez nem vezetett eredményre, az illető szerzetest kizárták a rendből.

A hat nagyobb falkép: az oldalfalak bibliai jelenetei

Ha az oldalfalak nagyméretű bibliai jeleneteit vesszük sorra, megállapíthatjuk, hogy közös jellemzőjük, hogy mindegyiken valamiféle étkezés jelenete látható. Ezek az ábrázolások az akkori felfogás szerint történelmi témák voltak, melyeknek lényege a helyhez és az alkalomhoz illő kiválasztás. Ezért érthető, hogy miért ezeket a falképeket szánták az ebédlő díszéül. A profilozott, íves stukkókeret, az azonos méret és forma egységesíti a hat különböző ábrázolást. Stilisztikailag érdemes megemlíteni, hogy mikor a terem kifestése történt, a barokk stílusfelfogásban szemléletváltás következett be¹⁷, ami pontosan megfigyelhető a pannonhalmi ebédlőn. A 17. századig a stukkóplasztikát és a festészetet még egyenrangúként tartották számon, később azonban már a festészet dominanciája jellemezte egy-egy épület belső kialakítását. Pannonhalmán még meghatározó elem a stukkódísz. A művészettörténészek ezt azzal magyarázzák, hogy a megrendelő ragaszkodhatott ehhez a konzervatívabb megoldáshoz.

Az oldalfalak bibliai jeleneteinek ikonográfiai elemzését a *Krisztus a keresztfán* (5. kép) jelenetével kezdhetjük. Nem rögtön a bejárat mellett látható, hanem a terem egy kiemelt pontján, étkezéskor a főapát mindig ez alatt a kép alatt foglal helyet. A szerzetesek számára ez az elrendezés azt sugallhatja, hogy

5. Krisztus a keresztfán (saját fénykép)

párhuzamot vonjanak Krisztus által vállalt szenvedés és az apát a hit érdekében tett fáradozásai közt. A festő azt a pillanatot ábrázolja, mikor a szomjas Krisztust egy vízbe mártott szivaccsal kínálják. A kevésalakos kompozíció, komor szürkés háttér, Jézus fájdalmas, felfelé tekintő arca és hófehér bőre drámai hatást kelt a nézőben, és a Megváltó haláltusáját, végső magárahagyatottságát érzékelteti. A kereszttől különböző szimbolikus tárgyak láthatók, a koponya, kígyó és az alma az eredendő bűnre, és az eljövendő megváltásra emlékeztet, a két különböző edény pedig az utolsó vacsorára vagy a Megváltó vérére, áldozatára utalhat. Figyelemreméltó a Krisztus mögötti, erős perspektivikus rövidülésben ábrázolt lovas katona,

Récsey Viktor tanulmányában külön kiemeli ezt a megoldást. A jelenetet a díszes stukkókeret felirata magyarázza: DEDERUNT IN ESCAM MEAM FEL. ET IN

¹⁷ Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

SITI MEA POTAVERVNT ME ACETO. PSAL.68. XXIV. (És epét adtak nekem eledelül és szomjúságomban ecettel itattak engem. 68. zsoltár, 24. vers).

A következő bibliai kép, (a Keresztre feszített Krisztustól balra) *Krisztus megkísértését* (6. kép) ábrázolja. Egész más hangulatú falkép, mint az előbbi, a fényes, élettel teli, zöld természeti környezet a kék éggel éles kontrasztot képez az előző kép zordságával. A táj megjelenítésében Galavics Géza a művész velencei tanulmányainak hatását fedezi fel. Krisztus felett zöld lombokat látunk, ám közülük kilátszik egy elszáradt ág, ami az eljövendő kereszthalálra figyelmeztet minket.

Ezzel szemben a kecskelábakkal, és karjára tekeredő kígyóval ábrázolt Lucifer mögé kopár sziklát helyezett a festő. A két alak közt fényes sáv a kettejük közt húzódó szakadékot idézi fel. A háromszög alakú kompozíció csúcán puttók láthatók, akik az égből hoznak ételt Krisztusnak, hiszen a festő ezen a falképen Jézus negyvennapos böjtjét ábrázolja a pusztában. A történet fontos pillanatát ragadta ki Fossati. Az ördög, látva Krisztus éhségét, megkísérti őt, feléje nyújt egy követ, azzal a kijelentéssel, hogy ha valóban Isten fiával beszél, akkor az a kő kenyérré válik. Jézus válaszában lényege az volt, hogy nem csupán kenyérrel él az ember, hanem Isten ígétével. Így ez az ábrázolás is példaként szolgál az apátság lakóinak: PRIMA GULAE FUGIENDA TIBI TENTATIO SEMPER (a kép fölötti szöveg fordítása szerint a torkosság kísértésének kell mindig ellenállnod.) A negyvennapos böjt ugyanis a bencések számára rendkívül fontos időszak, szigorú betartását az is mutatja, hogy ezt az ábrázolást festették a refektóriumuk falára.

6. Krisztus megkísértése (saját fénykép)

7. Dániel az oroszlánok közt (saját fénykép)

Dánielt az oroszlánok (7. kép) között Fossati architektonikus háttérben helyezte el, melynek íves vonala, köveinek és konzoljainak fény-árnyék ritmusa adja a jelenet feszültségét. Az előtérben elhelyezett csontok, és a kiszáradt fa a hit érdekében kiállt veszedelmekre és szenvedésre utal. A kompozíciót a tekintetek által meghatározott, balról jobbra tartó átló jellemzi, egyik végén az ég felé tekintő Dánielt, másikon a neki ételt szállító puttókat látjuk. A képek provinciális jellegéről árulkodnak a kissé ügyetlenül, humanizáltan megfestett, de ugyanakkor bájosan naiv oroszlánok. Ám ezek mind csak eszközök arra, hogy kifejezzék Sajghó és a művész szándékát, vagyis hogy a testvéreket a szilárd hitről és az engedelmességről oktassák. A kép felirata: DANIEL SERVE DEI, TOLLE

PRANDIUM, QVOD MISIT TIBI DEVS. [Dániel 14:36] (Dániel, Isten szolgája, vedd az étket, melyet neked Isten küldött.)

A Kálváriajelenettel szemközt helyezték el a *Baltazár lakomáját* (8. kép) ábrázoló képet, tehát az apát tekintete minden étkezéskor erre a zsúfolt sokalakos kompozíciójú, pazarló, dőzsölő lakomát bemutató falképre téved. Neki is elrettentésül szolgál ez a szentségtörő, féktelen mulatozás, ami sehogy nem fér össze Krisztus megtartóztatásával. Ezt az éles kontrasztot ez a két, egymással szemben elhelyezett kép remekül példázza. A kép felső részén, a függönyt elhúzó alak felett egy égi kéz rámutat az épületre festett feliratra: MANE, THECEL, PHARES, vagyis megmérettél és könnyűnek találtattál. A szöveg felett egy másik felirat olvasható, ami király megérdemelt büntetésére utal: EADEM NOCTE INTERFECTUS EST BALTHASAR REX CHALDAEUS. [Dániel 5:30] (Azon az éjjelen megöletett a káldeus Boldizsár király.)

8. Baltazár lakomája (saját fénykép)

9. Heródes lakomája (saját fénykép)

A következő kép szintén egy féktelen lakoma bemutatása, ám ez Heródes udvarában zajlik (9. kép). Az uralkodó születésnapja alkalmából rendezett mulatságot, a meghívottak előkelő alattvalók voltak, akik a festmény zsúfolt terét nagyobb részt kitöltik. Az asztal körül elhelyezett ünneplő király, királyné és a vendégek mind rémületet, megrökönyödést mutatnak Keresztelő Szent János levágott feje láttán, csak Salome arca mutat nyugalmat. A képe üzenete a néző számára, hogy a zabolátlan evés-ivás kegyetlenkedésekhez vezethet. Erre utal a felirat is: HOC CRVDELITATI FERCVLVM DEBEBATVR. Sanctus Ambrosius lib. Trert. de Virgin. (A kegyetlenség kívánta meg ezt a fogást, hogy táplálja a vadságot, amelyet nem elégített ki a lakoma.)

A két újszövetségi és három ószövetségi jelenet után az utolsó ábrázolás az egyetlen, ami nem bibliai, ám tárgya szintén vallásos: Szent Benedeket mutatja be rendtársai körében (10. kép). Az itt látott esemény szintén étkezés, az a pillanat, amikor a szentet társai megpróbálták mérgezni, erre utal a vörösborból előjövő kígyó. Azon kívül, hogy Szent Benedek Sajghó apát védőszentje, még egy párhuzam is felfedezhető kettőjük közt: a szentet a kolostori fegyelem megkövetelése és a szabályok miatt akarták meggyilkolni, Sajghót is rengeteg kritika érte vasszigora miatt, igaz az ő életét nem fenyegette senki.

Az asztal és a jelenet szereplői által használt eszközök minden valószínűség szerint a monostor barokk kori berendezési tárgyait, és szokások ételeit ábrázolják.¹⁸ A „festmény ablakán” kitekintve a néző imaginárius jelenetet lát, Szent Benedek pusztában remeteként eltöltött időszakát. Ekkoriban egyik testvére segítségével étkezett, aki kötélben, melynek a végén kis csengő volt, engedte le neki az ételt. Ám egy nap az ördög összeűzta a csengőt, megnehezítve ezzel a szent küldetését.

10. Szent Benedek megmérgezése (saját fénykép)

Az emblémák

A történelmi témákat már a reneszánsz óta szokás volt olyan emblémákkal bővíteni¹⁹ melyek kiegészítik azokat, illetve árnyalják jelentéstartalmukat. Pannonhalmán is így történt, Sajghó főapát saját kezűleg válogatta össze azt a tizenhárom meg egy (szürkés, sárgás, vöröses) grisaille tónusokban megfestett emblémát, amelyről úgy gondolta, rendtársai számára példamutató értékű lehet. Forrásként a mai napig a könyvtárunkban megtalálható mű, a jezsuita testvér, Jacobus de Boschi *Symbolographic sive de Arte Symbolica* című írása és metszetes gyűjteménye szolgált. A festett és valódi ablaknyílásokban elhelyezett jelképeket jelentéstartalmuk szerint Galavics Géza három csoportba sorolja. Az első csoport emblémái a kolostori fegyelem gondolköréhez kapcsolódnak:

¹⁸ Bánhegyi Miksa, Hapák József: A közösség asztala, A Pannonhalmi Apátság barokk ebédlője, Budapest, 1993

¹⁹ Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

CONCIDET OBLIQUUM

Minden, ami ferde, előbb vagy utóbb eldől. (Minden kicsinek látszó hiba veszélybe dönthet.)²⁰

CLASTRUM ESSE SECURUM

A kalitka biztonság a madár számára. (Hasonlóan a kolostor zártsága értékes keret a szerzeteseknek.)

INCASSUM REPETES DATA FRENA

Hiába próbálsz visszafogni az eleresztett gyeplőt. (Szenvedélyeinken sem tudunk úrrá lenni, ha nem fékezzük magunkat erős kézzel.)

LIBERTAT PERIT

A szabadságban tönkremegy minden érték. (Magyarázata: A szerzetesi fegyelem, mint az abroncs, értékek őrzője.)

UT COELO ASSURGANT

Hogy az égbe nőjenek! (Ez is célja a szerzetesnek: hogy Istent keresse, hozzá nőjön fel.)

A második csoport emblémáinak jelentése a példamutatásra, a vezető (apát) és vezetettek (szerzetesek) viszonyára vonatkozik.

ARIS PARS PRIMA LABORUM

A méhek munkájának színe java az Istené. (Az oltáron elégtő gyertya számára termelnek viaszt. A szerzetes Istennek kell, hogy áldozza ideje legjavát az imádságban.)

FACIT ET SERVAT LEGES

A törvényt ő hozza, de meg is tartja. (Tudniillik a Nap. Úgy kell minden előjárónak parancsot hozni, hogy ő maga is megtartsa azt.)

HAEC ODIT INERTES

A (sas) gyűlöli a tétlen, lusta kicsinyeit. (Az előjáró, a közösség is kell, hogy munkára készítse tagjait.)

MOSTRA TOLERARE LABORES

Mutass példát a fáradtságok elviselésében! (Minden előjáró alapvető feladata a példamutatás.)

NONSIBI, SED DOMINO

Nem magának, hanem az Úrnak (fogja tudniillik a kutya a nyulat. Így a szerzetes is bármit szerez, azzal előjárójának és a közösségnek tartozik.)

TUTUM ITER UNANIMIS

Közösségben biztos az út. (Kolostorát Szent Benedek az egymást testvéri szeretetben segítők számára alapítja.)

Az utolsó két embléma közvetlenül szólítja meg a nézőjét, önvizsgálatra buzdítja.

NON OMNIA POSSUMUS OMNES

Nem értünk mindenhez mindnyájan. (Különbélek az adottságok, a különféle feladatok megoldásához más és más „kulcs” szükséges.)

²⁰ Az emblémák latin felirata, annak fordításai és magyarázata Hapák Józseftől és Sólomos Szilvesztértől származik, a tanulmányukból vett idézetek. (80-81. oldal)

REDDO CUIQUE SUUM

Megadom mindenkinek a magáét. (Az állandó önvizsgálatban, mint tükörben látjuk meg magunkat.)

Az utolsó emblémához nem találhatunk metszetes előképet, mint a többinél. A tékozló fiú történetét ábrázolta a művész, ez az egyetlen kép, ahol emberalak látható. Az ábrázolás jelenlétére a kutatók szerint az adhat magyarázatot, hogy a tékozló fiúról szóló példa Szent Benedek életrajzában a mérgezési kísérlet leírását követő szöveg²¹.

PRODIGUS AD SILIQUAS

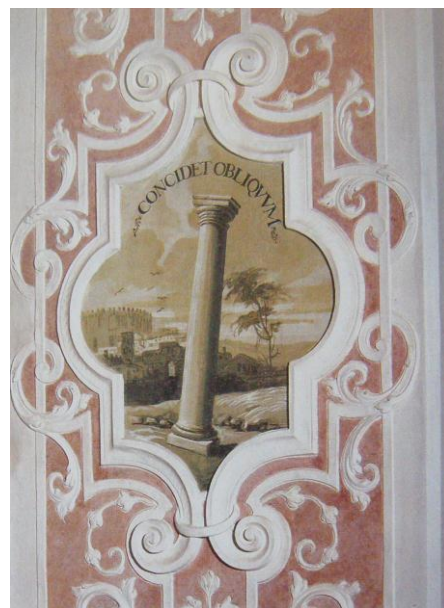
A tékozló fiú a mosléknál köt ki. (Aki elhagyja az atyai házat, annak útja a testi-lelki nyomorhoz vezet.)

Az emblémák többsége, mint már említettük, összefügg a hat nagy falképpel. Felfedezhető a párhuzam a *Heródes lakomája* melletti allegóriával, a lóval és az elengedett gyeplővel (elszabadult, féktelen indulatok) valamint a *Krisztus a kereszten* ábrázolás melletti *Mutass példát a fáradalmak elviselésére* jelentésű emblémával.

Néhány embléma, és azok előképei

11. J. de Boschius : Arte Symbolica, metszetsorozat, részlet

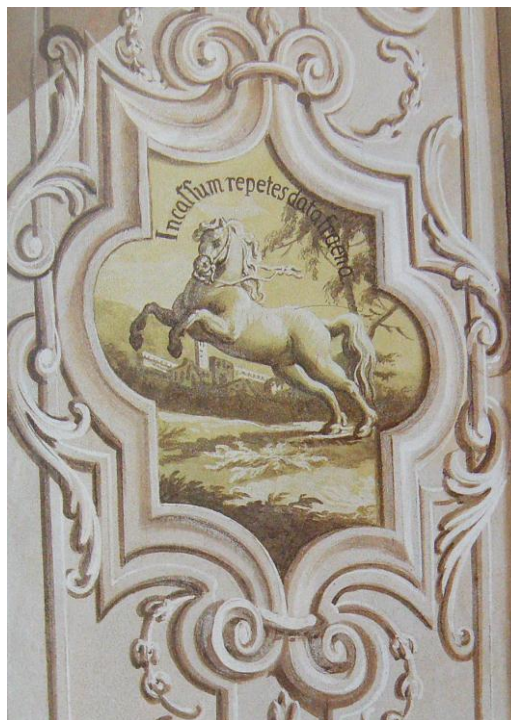

12. Minden, ami ferde, előbb vagy utóbb eldől.

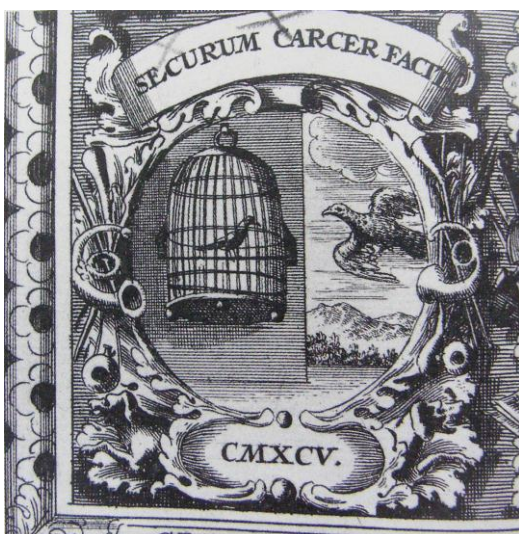
²¹Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

13. J. de Boschius : Arte Symbolica, metszetsorozat, részlet

14. Hiába próbálsz visszafogni az eleresztett gyepőt.

15. J. de Boschius : Arte Symbolica, metszetsorozat, részlet

16. A kalitka biztonság a madár számára.

A négy sarokban a szögletes formát ívessé alakítja a négy evangélista hajlított felületre festett alakja. Szent Mátét, Márkot, Lukácsot és Jánost (17. kép) mind egyedi karakterként ábrázolta a művész, mellettük szimbólumaikat, és kezükben pergament, az Evangéliumuk kezdő sorával helyezett el. A négy szent a bibliai jelenetekhez hasonlóan orna-mentális, csigavonalakból, kagylókból és levélmotívumokból kialakított stukkókeretben helyezkedik el. A vallásos témájú festészetben az evangélisták gyakori motívumok, de jelenlétük az ebédlőben utalhat arra is, hogy étkezést a Bibliából való felolvasás kísérte²², másik magyarázatként pedig azt sugallhatja, hogy a bencések életlét az Evangélium szavai vezérlik²³.

17. Szent János evangélista (saját fénykép)

A festészeti program folytatása: a bencés rend történetének bemutatása

I. Magyarországi vonatkozások

Az ablakok felett díszes medalionokban szerzetesek, és a bencéseket támogató királyok portréját helyezték el. A megjelenített alakok mind szoros kapcsolatban álltak a Pannonhalmi apátsággal, köztük találjuk öt szent és négy világi uralkodó arcképét. Először tekintsük át röviden a magyarországi bencés rend történetét, majd térjünk rá az előbb említett pannonhalmi ábrázolásokra.

Hazánkba elsőként Brúnó, sankt galleni szerzetes érkezett téríteni. A később püspökké szentelt barát 972-ben megkeresztelte Géza fejedelmet és udvari környezetét. Ebben a korai időszakban fontos szerepet játszott Brúnó mellett Szent Adalbert, prágai bencés püspök is, aki 995-től két évig élt és működött Magyarországon. Távozása után rendtársai letelepedtek az országban, és a Regulát követve kezdték irányítani közösségeiket.

A hazai kereszténység megerősítésében kulcsszerepet kapott az ország első püspöke, az 1046-ban vértanúhalált halt Szent Gellért, aki szintén bencés kolostorból (Velencéből) utazott keletre. Az első bencés kolostor, mint ahogy a bevezetésben említettük, Géza idején, Pannonhalmán jött létre. A fejedelem utódai követték példáját, számos helyen alapítottak a rend számára kolostorokat,

²²Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996

A középső nagy ablakfülkében külön szószék található felolvasás céljára, Récsey

²³ Bánhegyi Miksa, Hapák József: A közösség asztala, A Pannonhalmi Apátság barokk ebédlője, Budapest, 1993

Szent István például Pécsváradon, Zalaváron, Bakonybélben, Marosvároton, I. András Tihanyban, I. Béla Kolozsmonostoron. Ezeknek köszönhetően a 13. századra már közel 100 monostor volt az országban, ahol bencés szerzetesek tevékenykedtek. Ezen épületegyüttesek többsége azonban a tatárjárás ideje alatt megsemmisült.

A Magyar Királyság megtérítése után a bencések visszavonultak kolostoraikba, ahol úgy alakították mindennapi életüket, hogy az a Regulának leginkább megfeleljen. A liturgikus szertartások mellett fizikai munkát is végeztek, emellett betegeket ápoltak, és még iskolákat is működtettek a kolostor falain belül. Ezek közül a monostori iskolák közül már ekkor kiemelkedett a pannonthalmi.

A virágzó kolostorok, mint Európa többi részén is, itt is hanyatlásnak indultak. Ezt a folyamatot Tolnai Máté pannonthalmi apát (16. század) kísérelte meg reformmozgalmával megállítani. Ebben az időszakban vált Pannonthalma a „monostorok fejévé” az apát pedig főapáttá.

A török pusztítást a bencés rend is megszenvedte. A Királyi Magyarország területén érdekelt főurak a bencések birtokainak elkobzásával kárpótolták magukat, így a 16. század végére már egyetlen bencés apátság sem tudta biztosítani a fennmaradását. A rendi élet csak 1639-ben indult meg ismét, Pálffy Tamás apát vezetésével. A rend helyzete folyamatosan javult, lehetőségük nyílt nagyobb építkezésekre is, például Pannonthalmán, Győrben és Tihanyban.

1786-ban újabb csapás érte a szerzeteseket, a felvilágosodás szellemében II. József feloszlatta a bencés rendet. A kongregációkat csak 1802-ben I. Ferenc idején szervezték újjá. Pannonthalmán Packh János vezette az újjáépítési munkálatokat, neki köszönhető az épületegyüttes klasszicista elemei. Az országban számos gimnáziumot alapítottak ekkor, például Győrben, Sopronban és Pápán, a szerzetesek fő feladatukra az oktatás, az ifjúság nevelése lett.

Az egyházi hierarchiában a pannonthalmi szentek közül Asztrik-Athanász foglalta el a legelőkelőbb helyet, ő volt Pannonthalma első és mindenkori apátja, püspök, majd kalocsai érsek is, ráadásul a monostor alapítóját, Szent István királyt is ő koronázta meg. Szent Adalbert volt az, aki Istvánt és fiát, Imrét megkeresztelte. A festő lándzsával, vértanúsága jelképével ábrázolta őt. Boldog Mór szintén Pannonthalmán kezdte egyházi pályafutását, és a pécsi püspökségig vitte, nem csoda tehát, hogy a 18. századi bencések büszkén emlékeznek meg róla. Az ábrázoláson liliummal, attribútumával látható. Szent Bonifác vértanúapátként élt a monostor tudatában, ő volt Asztrik közvetlen utódja is. Szent Gellért csanádi püspököt Imre herceg nevelőjeként tisztelték, itt a mártírhalálára emlékeztető kővel ábrázolták. Neveltje, Imre portréja az övével szemben helyezkedik el. Legendájához tartozik az a történet, mikor Boldog Mór az apátságban üdvözlő csókokkal illette a trónörökösöt, annak előjelül, hogy szentté fogják avatni. Szent László megerősítette Pannonthalma azon jogait, hogy közvetlenül a pápa, és nem pedig az esztergomi érsek fennhatósága alá tartozik. Az uralkodót rögtön felismerjük kardjáról és bárdjáról. II. András szintén megerősítette az apátság jogait és kiváltságait, ennek bizonyítékeként oklevelet tart a kezében. II. Ulászló uralma alatt ismét megerősítette a X. Leó pápa által adományozott kiváltságokat. A királyt levett koronával és oklevéllel festette meg

Fossati. A monostor megmentőjeként is számon tartott III. Ferdinánd a török pusztítás utáni helyreállításokban nyújtott jelentős anyagi támogatást.

A barokk korban, ha szenteket vagy királyokat kívántak ábrázolni, általában a jezsuita Hevesi István *Ungaricae sanctitatis indicia* 1693-as művét, vagy pedig Nádasdy Ferenc 1664-es nürnbergi Mausoluemát vették alapul. Ám Fossati itt egyénien alkotott, előképeket a kutatók nem találtak az ábrázolásaihoz (nem úgy, mint az emblémák esetében), ám a hagyományos attribútumokat, szimbólumokat ezekből a dokumentumokból kereste ki.

18. Szentek és pártfogók (Az ábrázolások természetesen nem egymás mellett láthatók, a kép csak az áttekinthetőséget segíti.)

II. A rend egyetemes története

A bencés Regula elterjesztésében Nagy Szent Gergelyé volt a főszerep, aki megírta és népszerűsítette Szent Benedek életrajzát. Továbbá 595-ben ő bízta meg Szent Ágostont az angolszászok keresztény hitre térítésével. Ennek hatására a Kenti királyságban Rómával szoros kapcsolatot tartó egyházi hierarchia alakult ki, és természetesen számos bencés kolostort alapítottak az elkövetkező időszakban. 620 körül a rend tagjai már a pogány germánok és frankok közt is térítettek, missziójuk sikereként német területen is kiépült a szerzetesi élet: 740 körül Szent Bonifác és tanítvány megalapították a Fuldai kolostort. 802-ben Nagy Károly már törvénybe iktatta, hogy birodalma területén a kolostorok a Regula szerint szervezzék meg mindennapi életüket. A frank császár magasabb keresztény kultúrát kívánt megteremteni és széles körben elterjeszteni, kulturális programjának irányítójával, a bencés Alcuinus-szal együtt. Magyarországra is, mint a legtöbb közép-európai országba, szintén bencés szerzetes, a lombardiai Szent Gellért hozta el a keresztény kultúrát.

Ezek alapján elmondhatjuk, hogy Európát a bencések missziója formálta kereszténnyé, és a kontinens kultúrájának kialakításában is nagy befolyásuk volt. A barátok többek közt nyilvános iskolákat, mintagazdaságokat működtettek, fejlesztették a kézművesség különböző ágazatait, nagy hangsúlyt fektettek a tudomány művelésére, könyvtárak létrehozásával gyarapították a közösség ismereteit, és számos ókori irodalmi alkotást is így mentettek meg az utókornak. A kolostoraik díszítésével számos mester kapott megbízást, falfestmények, kőfaragványok, oltárok megrendelésével felpozíciót kaptak a művészeti életben. Ezen kívül szociális és karitatív feladatokat is magukra vállaltak, utazókat, zarándokokat fogadtak be magukhoz és látták el őket, valamint betegek gyógyításával is foglalkoztak. Közösségeik kezdetől fogva önellátásra rendezkedtek be, ezért csaknem minden szerzetes fizikai munkát is végzett. Később fokozatosan kezdett elválni a szellemi (klerikusok) és kéziműves (laikusok) munkát végzők csoportja. A közösségek fejlődése az anyagi terhek növekedésével is együtt járt, éppen ezért egyre nagyobb mezőgazdasági területeket vontak saját kezelésük alá, így a szerényebb méretű gazdaságok hatalmas, latifundiumi méretű birtokokká nőttek ki magukat. Azonban a gazdagodással, anyagi javak gyarapodásával párhuzamosan a rendi fegyelem meglazult. A kolostorok, apátságok rendre világi színezetet kezdtek ölteni, ahol az adott királynak vagy császárnak beleszólása volt a közösség belső ügyeibe.

Éppen ezért indult meg a 10. század folyamán a Cluny reformmozgalom, aminek hatására a Rend kivonta magát a világi hatalom fennhatósága alól, és visszatért a Regula szigorú előírásaihoz. A szerzetesek napjainak jó részét a munka helyett egyre inkább a liturgia töltötte ki, a tananyagot is lényegében erre a témakörre szűkítették le.

Hiltebrand cluny-i szerzetes, későbbi pápa reformmozgalmának –amiből az investitúraháború bontakozott ki–köszönhetően a rend újból virágkorát élte, ám ez az időszak csak a 12. századig tartott. XII. Benedek pápa az elvilágiasodott kolostorok életét a „Summa Magistri” kezdetű bullájában kívánta szabályozni, ám kezdeményezése az egyházi vezetés ellenállása miatt megbukott. Az amúgy is meglazult rendet az 1517-es reformációs mozgalom teljesen szétzilálta. A

szerzetesek jó része elhagyta a kolostorokat, a többieket elűzték és birtokaikat elkobozták.

A rendet a tridenti zsinat (1545-63) keltette újjá, felújítva a Summa Magistri rendelkezéseit, és megkövetelve a Regula szabályainak betartását. Az így meginduló fejlődést, a szellemi munka és tudományos élet fellendülését a 18. században a felvilágosodott eszmék megtörték. A kor eszméit magukévá tevő uralkodók, úgy, mint II. József is, sorra számolták fel a kolostorokat és oszlatták fel a szerzetesrendeket.²⁴

Az ebédlő képein a magyar bencések felett az egész európai rend története bontakozik ki. Az illuzionistán megfestett építészeti keretben, festett ablakok, szobrok, girlandok és vázák közt puttók és ignudók tartják azokat a feliratokat és jelképeket (18. kép), amik arról adnak tanúbizonyságot, hogy a bencések hány egyházi és világi főméltóságot adtak a keresztény világnak. A püspöki süveg, a mártírok palmaága, császárok koronája mind ezeket a fényes pozíciókat hangsúlyozzák. A pápai tiarát tartó alakra általában könnyen felfigyelünk, hiszen

19. A bíborosi és püspöki rang jelképeit tartó puttók (saját fénykép)

mozdulata rendkívüli hasonlóságot mutat Michelangelo Sixtus-kápolnabeli aktjaival. Sajghó gondosan ügyelt arra, hogy a számadatokat (négy császár, 48 király, 52 pápa, 200 bíboros, 7000 érsek, 15000 püspök) a néző ne csupán alaptalan dicsekvésnek higgye, a kételkedő látogató ezeknek a feljegyzéseknek utána nézhet hiteles forrásból, a 16. századi Arnold Wlioni *Lignum vitae Ornamentum e decus Ecclesiae, in quinque libros*

divisum totius sanctae religionis Divi Benedicti initia című művéből.

²⁴ A bencések újjászerveződése a 19. századig váratott magára, mikor is a megújuló apátságok nemzeti alapon szerveződő kongregációkba tömörültek. Ezeket a független közösségeket XII. Leó pápa a római „Abbas primas” vezetése alatt központosította.

A mai bencés közösségek őrzik rendjük hagyományait és a Regula szellemiségét. Mindegyikük egyéni arculattal és tevékenységi körrel működik, oktatási tevékenységet végeznek (úgy, mint Pannonhalmán is), a teológiai és profán tudományokat is művelik.

Az ebédlő boltozata

A boltozatra tekintve az az érzésünk támad, hogy az égbolt alatt állunk. Itt is egy figurális jelenetet láthatunk, Szent István, az alapító feje körül dicsfényfelhőkön térdel, uralkodói jelvényeit, a Szent koronát és a címet angyalok tartják, míg ő az országot Mária kegyelmébe ajánlja (20. kép). Szűz Mária már nem szerepel a képen, csak a néző képzeletében, valószínűleg azért nem, mert az apátság alapítóját szánták az ikonográfiai csúcspontnak, a gazdag díszítmények, és az összetett jelentéstartalmak megkoronázójának.

**20. Szent István az országot Mária kegyelmébe ajánlja
(saját fénykép)**

Osztrák párhuzamok és előképek

Magyarország az 1680-as évektől a Habsburg Birodalom része volt, tehát politikai, gazdasági, kulturális és művészeti szempontokból is az osztrák területek felé orientálódott. Nem meglepő tehát, hogy számos művészeti emlékünkhöz találhatunk osztrák analógiákat. Tekintsünk át néhány osztrák barokk kolostort²⁵ Ausztriában, amik bizonyos szempontok alapján összehasonlítási alapként szolgálhatnak a Pannonhalmi Bencés Főapátság barokk épületrészeivel. A felsorolt példánál a refektóriumra is külön kitérünk.

A Lambach-Wels-i grófok egykori vára helyén épült Lambachi Bencés Apátságot 1040 körül alapította Szent Adalbert, a később würzburgi érseki rangra emelkedő apát. A kolostor már a 12. századtól ismert volt művészeti és tudományos tevékenységéről. A 13. század politikai küzdelmei azonban szétzilálták a közösséget, a monostor szinte teljesen elpusztult a harcokban. Csak 1433-ban szentelték fel újra az immár gótikus stílusban épült templomot. Az épületegyüttes mai képét azonban nem a középkori arculat, hanem az 1652 és 1656 között történt barokk átépítés határozza meg. A felújítás során kibővítették a déli oldalt, csillagvizsgáló tornyot építettek, színházi és egyházi előadásokra alkalmas termet, valamint könyvtárat rendeztek be. Maximilian Pagl apát (1705-1725) idején épült meg a nyári refektórium és az ambulatórium.

21. A Lambachi Bencés Apátság ebédlője

A ma koncertteremként használt ebédlő, akárcsak Pannonhalmán, itt is kétemeletnyi helyet foglal el. 1706 és 1708 között készült, az építési munkálataival

²⁵ Marianne Bernhard: Kolostorok, Az európai kolostorépítészet száz remekműve, Budapest, 1994
Theoderich Doppler: Benediktinerstift Lambach, Ried im Innkreis, 1999
Wagner, Cristoph: Saint Florian, Augustinian Monastery, Vienna, 1986
Keplinger, Ludwig: Zisterzienserstift Schlierbach, Lilienfeld, 2002

Carlo Antonio Carlone-t bízták meg, a stukkódekorációkat pedig Diego Francesco Carlone alkotta, aki szignálta is a művét. Az öt nagyméretű, étkezéssel és ivással kapcsolatos jelenetet ábrázoló falkép a 18. század első feléből származik, alkotójuk Wolfgang Andreas Heindl. Az impozáns terem az öt nagyméretű ablakon keresztül kap elegendő megvilágítást. Az ünnepélyes hatást fokozzák a gazdagon díszített ajtók és (a pannonthalmi ebédlőben is megtalálható) olvasószék.

Összhatásában sokkal fenségebb, kimértebb, mint a pannonthalmi ebédlő, ugyanakkor kevésbé meghitt és színes.

Az ambulatorium levélkartusos, tölgyleveles, gyümölcs és virágfüzérés gazdag stukkódekorációja szintén Diego Carlone alkotása (1707-1709). Az ószövetségi jelenségeket szegélyező stukkódíszek Fossati falképeinek keretezésével állíthatók párhuzamba.

22. Lambach, falkép az ebédlőből

23. Stukkódísz a lambachi ebédlőből

**24. Stukkódísz a pannonthalmi ebédlőből
(saját fénykép)**

A Duna mentén látható, festői fekvésű Melki Apátságot 1089-ben alapította Altmann passauai püspök közbenjárásával Sigibold lambachi bencés apát. A kolostor virágkorát a 15. században élte, messze földön híres volt példás rendi neveléséről, a tudomány és a művészetek patronálásáról.

Az egykori római határerőd helyén álló kolostor épületei hét udvar körül helyezkednek el. A folyó felé néző keskeny oldalon a félkörös terasz mögött magasodik az apátsági templom nyugati homlokzatának két tornya. Mai képét az 1700-1739 közötti reprezentatív barokk átépítésnek köszönheti. Ekkor készült a palotaszerű keleti homlokzat, a prelátusi udvar és szökőkútjai, a 195 méter hosszú császárfolyosó, a márványcsarnok, és a könyvtár. Az építész, Jakob Prandtauer

alkotását sokan a „bencések Escorialja-ként” vagy a „szerzetes-köztársaság Versaillesa-ként” szokták emlegetni.

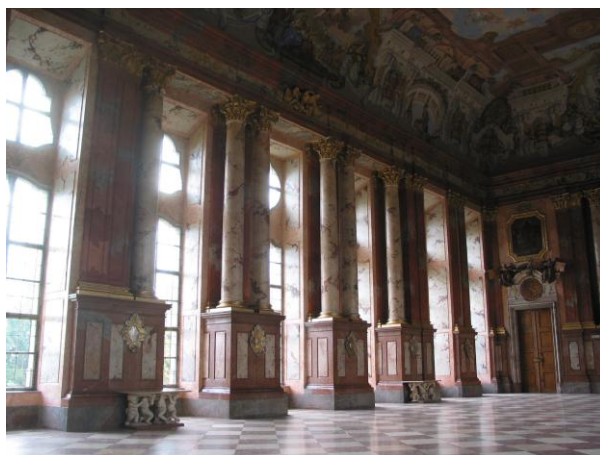
A márványcsarnokot, mely díszteremként és étkező helyiségként is funkcionál, a császári udvar fogadására rendezték be. Nevét a salzburgi

25. A Melki Apátság márványterme

tár mennyezetének freskói szintén Troger munkái. A legnagyobb termének freskói a hit allegóriáját ábrázolják a négy kardinális erénnyel (Prudentia, Fortitudo, Temperantia és Justitia) és a négy fakultással (filozófia, teológia, jog és orvostudomány) együtt. Mindkét említett falkép kompozíciós megoldása (korláttal végződő architektonikus elem felett felhőkkel övezett kék ég) hasonlít a pannonthalmi refektórium mennyezetére.

Röviden említést tehetünk két, nem a bencés rend alá tartozó, ám a tárgyalt témához és időszakhoz kapcsolható kolostorról. Az Ágostonos rend tulajdonát képező Sankt Florian kolostort névadószentje mártírhalálának helyszínén emelték. A kolostor középkori scriptoriuma és festőiskolája is kiemelkedő jelentőséggel bírt. Az épületegyüttes képét, mint azt az előző két példa esetén is láttuk, a barokk kori átalakítás formálta meg. 1686-tól Carlo Carlone, majd 1708 és 1726 között Prandtauer dolgozott itt. Az együttes különösen impozáns részei közé tartozik Prandtauer lépcsőháza, a Gotthard Hayberger által épített kétszintes könyvtár, a déli szárny márványcsarnoka, a császári, valamint a pápai fogadószoba. A legtöbb terem mennyezetfreskója Bartolomeo Altomonte tehetségét dicséri. A márványterem, a könyvtárterem és a refektórium allegorikus ábrázolásai kompozíciójukat tekintve rendkívül hasonlítanak egymásra. Az ebédlő mennyezetfreskója (1731) az *Egyház és a három egyházi erény házasságát* jeleníti meg.

26. A sankt floriani kolostor márványcsarnoka

27. Sankt Florian, a márványterem mennyezetfreskója

28. Pannonhalma, az ebédlő mennyezetfreskója

A Schlierbachi Ciszterci Apátságot Eberhard von Wallsee alapította 1355-ben. Az épületegyüttes mai arculatát a három „barokk apát”, (Geyregger, Rieger és Dierer) nyerte el. Az apátság legdíszesebben kialakított részei közé tartozik a Mária mennybevitelének szentelt apátsági templom, a díszterem és a könyvtár.

Az ebédlő²⁶ tematikája nagyon hasonlít Sajghó Benedek elképzeléséhez. Itt ugyanis az ábrázolások szintén az étkezéssel és ivással kapcsolatosak. Egy a falra festett, részben elpusztult felirat is erre utal: „*sive ergo manducatis sive bibitis vel aliud quid facitis omnia in gloriam dei facitis*” („Azért akár esztek, akár isztok, akármit cselekszetek, mindent az Isten dicsőségére műveljete.” [Pál I. levele a korinthusbeliekhez 10:31])

A művész ismeretlen, levéltári adatokból feltételezik, hogy esetleg Giacomo Antonio Mazza lehetett az alkotó, 1699 körül. Az ovális keretbe foglalt mennyezetfreskó az *Utolsó vacsorát* ábrázolja. Kétoldalt, a boltozat fiókaiban hat darab háromszögletű falkép látható. Az északi oldalon az alábbi ábrázolások jelennek meg: *Rebeka a kútnál*, *Jézus és a számáriai asszony*, *A gazdag és Lázár*. A déli oldal három jelenete a következő: *A kenyérszaporítás*, *Krisztus megkísértése a pusztában* (itt fel kell figyelni a témaegyezésre a pannonhalmi freskóval), és a *Sivatagi Manna*. A teremben ma már nem étkeznek, hanem az apátság kórusa használja.

29. A Schlierbachi Ciszterci Apátság ebédlője

²⁶ http://www.cistopedia.org/fileadmin/user_upload/abbeys/S/Schlierbach/Sommerrefektorium_-_Chorkapelle.pdf
dátum: 2012.01.28.

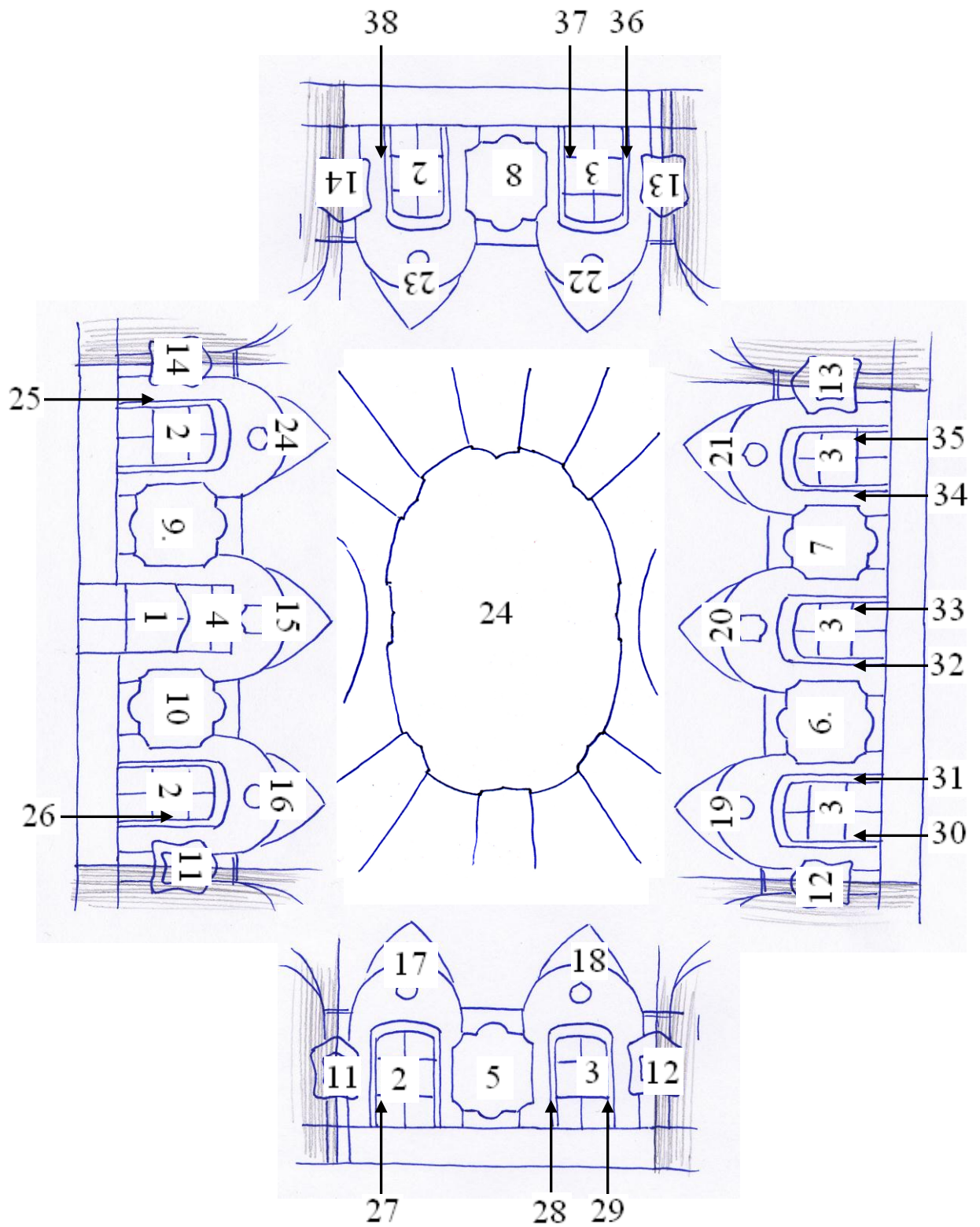
Manapság a pannonhalmi refektóriumot a nagyközönség sajnos nem látogathatja, mert máig használják az ott élő szerzetesek, az eredeti funkciójának megfelelően. Épp ez a tény adja az ebédlő bűverejét, azt az élményt, hogy a fennmaradt képek előhoznak nekünk egy szeletet a múltból, miközben a helyiséget már a 21. század embere használja. Eddig a köztudatban a bazilika, a kerengő és Porta Speciosa volt az apátság szimbóluma, reméljük hamarosan az ebédlő is közéjük fog tartozni.

30. A pannonhalmi ebédlő és konyhája (saját fénykép)

Képmelléklet

A jelenetek és ábrázolások elhelyezkedésének vázlata

A jelenetek és ábrázolások elhelyezkedése

1. Ajtó
2. Festett ablakok
3. Valódi ablakok
4. Szent Benedek
5. Krisztus a keresztfán
6. Krisztus megkísértése
7. Dániel az oroszlánok közt
8. Baltazár lakomája
9. Keresztelő Szent János lefejezése
10. Szent Benedek rendtársai körében
11. János evangélista
12. Máté evangélista
13. Lukács evangélista
14. Márk evangélista
15. II. András
16. Imre herceg
17. Szent László
18. Szent Adalbert
19. Szent Gellért
20. Szent Athanáz
21. Boldog Mór
22. Szent Bonifác
23. III. Ferdinánd
24. Szent István az országot Mária kegyelmébe ajánlja

Emblémák:

25. INCASSUM REPETES DATA FRENA
26. PRODIGUS AD SILIQUAS
27. MOSTRA TOLERARE LABORES
28. FACIT ET SERVAT LEGES
29. HAEC ODIT INERTES
30. REDDO CUIQUE SUUM
31. CONCIDET OBLIQUUM
32. TUTUM ITER UNANIMIS
33. NON OMNIA POSSUMUS OMNES
34. CLASTRUM ESSE SECURUM
35. LIBERTAT PERIT
36. UT COELO ASSURGANT
37. ARIS PARS PRIMA LABORUM
38. NONSIBI, SED DOMINO

Feldolgozott irodalom:

- Bernhard, Marianne: Kolostorok, Az európai kolostorépítészet száz remekműve, Budapest, 1994
- Bánhegyi Miksa, Hapák József: A közösség asztala, A Pannonhalmi Apátság barokk ebédlője, Budapest, 1993
- Csóka Gáspár: Pannonhalma, Képes kalauz a bencés Főapátság történetéhez és nevezetességeihez, Pannonhalma, 2000
- Doppler, Theoderich: Benediktinerstift Lambach, Ried im Innkreis, 1999
- Galavics Géza: A pannonhalmi apátság barokk ebédlője, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996
- Gecse Gusztáv: A szerzetesség története, Budapest, 1995
- Hapák József, Sólymos Szilveszter: Pannonhalma, A hegyen épült város, Pannonhalmi Főapátság, 2000
- Kelényi György: A monostor épületei és építési tervei a 18. században, In: Takács Imre (Szerk.): Mons Sacer 996-1996, Pannonhalma 1000 éve, II., Pannonhalma, 1996
- Keplinger, Ludwig: Zisterzienserstift Schlierbach, Lilienfeld, 2002
- Meissner, Günter: Saur Allgemeines Künstlerlexikon : die Bildenden Künstler aller Zeiten und Völker, München-Leipzig, 1992
- Rácz Endre: Pannonhalma, Budapest, 1990
- Récsey Viktor: A pannonhalmi ebédlő-terem régi falfestményei és stukkói, In: Lyka Károly (Szerk.): Művészet, Második évfolyam, 1903 , Negyedik szám 241-251. oldal
- Thieme, Ulrich – Becker, Felix: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, Leipzig, 1916
- Weblap:
http://www.cistopedia.org/fileadmin/user_upload/abbeys/S/Schlierbach/Sommerrefektorium_-_Chorkapelle.pdf
2012.01.28.
- Wagner, Cristoph: Saint Florian, Augustinian Monastery, Vienna, 1986
- Zarnecki, George: Kolostorok, szerzetesek, barátok, Budapest, 1986